

KASTEEL KATERN

Mei 2010 ■ jaargang 12 ■ nummer 29

SPECIALE EDITIE

Dag van het Kasteel
24 mei 2010

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
dr. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkt verder mee
mevr. K. Heilmann MA

Omslag: Kasteel Heeswijk tijdens de
vorige Dag van het Kasteel.
Foto: Esther Maas - Becx.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage 3000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 9 juli 2010.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in september 2010.

VAN DE REDACTIE

Wordt donateur!

Ooit telde Nederland zo'n 3000 kastelen, maar 90% daarvan is al verdwenen. Soms door oorlog, of omdat de eigenaar het niet langer kon betalen, soms door ingrepen in de ruimtelijke ordening, soms eenvoudigweg door de knagende tand des tijds. Gelukkig hebben we nog prachtige kastelen over en bijna honderd daarvan kunt u bezoeken tijdens de Dag van het Kasteel. Veel van de Nederlandse kastelen en historische buitenplaatsen worden liefdevol beheerd door de eigenaren, door groepen vrijwilligers of 'Vriendenverenigingen'. Maar sommige worden stiefmoederlijk behandeld, komen in de knel omdat de huidige eigenaar van het gebouw afwil en projectontwikkelaars, gemeenten of andere gegadigden hun oog laten vallen op gebouw en omgeving. Dat kan goed uitpakken, maar het kan ook een flinke bedreiging betekenen voor het voortbestaan van het historisch gegroeide complex. De Nederlandse Kastelenstichting zet zich in voor het behoud van de kastelen en buitenplaatsen in ons land. Niet alleen het gebouw heeft onze aandacht, ook de tuinen, parken, bijgebouwen en omringende landschappen spelen daarbij een rol. U zult zien op de Dag van het Kasteel hoe belangrijk een kasteel en buitenplaats is voor de sfeer, de geschiedenis, de omgeving van een locatie. Hoe zo'n monument

een onderdeel is van de identiteit van een plek, van de mensen die er wonen, hoe veel geschiedenis zich in de stenen heeft opgehoopt en hoe groot het gemis is, als het eenmaal is afgebroken, de tuinen zijn herverkaveld en verdwenen onder industrieterreinen, snelwegen en parkeerplaatsen.

Dat moeten we voorkomen. Dat lukt de Nederlandse Kastelenstichting alleen met uw hulp. Hoe meer donateurs we hebben, hoe meer invloed we kunnen uitoefenen. Hoe meer kans er is dat een kasteel of een buitenplaats behouden blijft, en u de komende decennia die prachtige plekken nog kunt bezoeken.

Dat is niet het enige dat een donateurschap u oplevert. Vier keer per jaar krijgt u dit Kasteelkatern, zodat u op de hoogte blijft van nieuwe ontwikkelingen. Als donateur kunt u deelnemen aan de bijzondere excursies, die een aantal malen per jaar plaatsvinden. U brengt dan bezoeken aan buitenplaatsen, kastelen en tuinen die normaal niet opengesteld zijn en waar u een inkijkje krijgt in het leven op een kasteel anno nu. Eén keer per jaar ontvangt u een boekwerk in de reeks Het Nederlandse kasteel, helemaal gratis. In de winkel bent u dan al gauw € 15 kwijt! Maar wat het allerbelangrijkste is, door donateur te worden geeft u een signaal af. Cultuurhistorie is belangrijk, kastelen en buitenplaatsen zijn het waard om behouden te worden!

Donateurs in de dop? Paleis Het Loo, Dag van het Kasteel 2009. Foto Esther Maas - Becx.

DAG VAN HET KASTEEL 24 MEI 2010

door Esther Maas - Becx

De 24ste mei 2010, Tweede Pinksterdag, is het voor de derde keer Dag van het Kasteel. Op ruim 90 kasteellocales in het hele land is er op deze dag van alles te beleven! De Nederlandse Kastelenstichting organiseert samen met lokale kasteelorganisaties, professionals en honderden vrijwilligers bij en in kastelen, buitenplaatsen en ruïnes spannende, leerzame en indrukwekkende evenementen. Centraal thema dit jaar: 'Het kasteel in de groene context'.

Esther Maas - Becx
is bij de NKS projectleider
Landelijke Dag van het Kasteel

Kastelen en buitenplaatsen liggen vaak in een prachtige omgeving, met tuinen en parken, vol bijzondere bomen, planten en dieren. De Dag van het Kasteel laat die pracht zien, en vraagt er extra aandacht voor. Juist de omgeving van kastelen wordt nogal eens bedreigd. Met uw steun blijft dat belangrijke erfgoed behouden. Genieten is beter dan betreuren!

Jong geleerd is oud gedaan

Tijdens de Dag van het Kasteel en de aanpalende activiteiten, kunnen zowel jong als oud kennis maken met de eigen geschiedenis, die tot grote verbazing van sommigen letterlijk om de hoek ligt. De diverse activiteiten bieden een perfect dagje uit voor (groot-)ouders met (klein-)kinderen. Kennis maken met het rijke verleden is niet alleen plezierig en onderhoudend, maar laat ook zien hoe belangrijk het behoud van ons erfgoed is. Daarvoor is draagvlak nodig en juist door een Dag van het Kasteel kunt u erfgoed beleven en ervaren. Nog wel: ook anno 2010 worden er kastelen bedreigd! Deze bedreiging schuilt soms in nieuwbouwplannen ten koste van het kasteelterrein, in onzorgvuldig handelen of verwaarlozing. Hoe meer mensen overtuigd raken van het kostbare bezit op kastelen- en buitenplaatsengebied, hoe minder lichtzinnig met deze erfenis zal worden omgesprongen.

Ter leeringe ende vermaeck

Bezoekers kunnen informatieve rondleidingen verwachten, wandelingen met boswachters in de tuinen

.....

Linksboven: In de bossen ten noord-oosten van het plaatsje Mook (Limburg) ligt het jachtslot De Mookerheide.

Onder: Het eenjarigenhof in de tuin van Kasteel Middachten, De Steeg (Gelderland).

en parken, *living history*, speciale exposities, muziek- en theateruitvoeringen, interactieve kinderprogramma's, demonstraties van zwaardvechters, valkeniers, troubadours, verhalenvertellers en nog veel meer!

En natuurlijk kunt u op vele locaties een kijkje binnen de poorten nemen. Een groot aantal kastelen is namelijk die dag opengesteld. Wat is er verborgen achter die dikke muren? U kunt het ontdekken. Voor de exacte programma's, openingstijden en entreprijzen kunt u het beste onze website raadplegen: www.kastelen.nl.

Er doen heel veel verschillende kastelen mee: het ingetogen *Kasteel De Blauwe Camer* van de zusters Norbertiessen in Oosterhout, het uitermate informatieve *Huis Doorn* en het avontuurlijke *Kasteel Hoensbroek*, compleet met ridderspektakel. Rustig naar de rhodo's kijken bij *De Wiersse* of een Napoleontische veldslag meemaken als onderdeel van het thema Oorlog en Vrede bij *Kasteel Heeze*? Het kan allemaal op de Dag van het Kasteel, 24 mei. Net zoals genieten van een kopje thee bij *Borg Ewsum* of de kinderen met historische figuren

bootje laten varen in de gracht bij *Slot Baarland*, een Super Snuffel Speurspel laten doen bij *Kasteel Rosendaal*, het kinderfestival DOL OP VISITE bij *Kasteel Geldrop* laten meemaken of de Middeleeuwen aan den lijve te laten ondervinden bij de vele andere locaties die allerlei re-enacters hebben opgesteld.

De afgelopen jaren zijn de weergoden tijdens het Pinksterweekend bijna in tropische sferen geweest: het kwik steeg tot rond de 30°C. Bijna té mooi weer voor een kastelendag! Toch maakt zo'n zomers dagje het aantrekkelijker de fiets te pakken en een kleine kastelentocht te ondernemen. Parkeren bij de kastelen is soms een beetje lastig. Gelukkig maar: u laat nu het autolawaai achter zich als u naar de ingang wandelt en wordt overvallen door weldadige schoonheid en rust. Check u de website voor de toegankelijkheid voor minder-validen, dat loopt sterk uiteen. Op verschillende landgoederen

Linksboven: Speurtocht bij *Paleis het Loo*, Apeldoorn (Gelderland).

Boven: Een stoet jonkvrouwen betreedt Slot Loevestein, Poederroijen (Gelderland).

Links: De tuin van *Dekemastate* in Jelsum (Friesland).

in Utrecht, Gelderland, Noord-Brabant en Zeeland zijn speciale wandelingen uitgezet voor de belangstellenden die natuur en cultuur willen combineren.

Nieuwe deelnemers

Elke Dag van het Kasteel is anders dan de vorige. De vertrouwde deelnemende kastelen hebben vaak nieuwe onderdelen bedacht naast het boeiende vaste programma. En ieder jaar doen er weer nieuwe kastelen mee. Exclusieve eenmalige bezoeken aan bijvoorbeeld

een kasteelkeuken, waar anders nooit een buitenstaander een voet over de drempel zet. In de lijst van deelnemers van 2010 zijn de 'nieuwe gezichten': het Keramiekmuseum *De Princessehof* te Leeuwarden met de expositie *Oranjegoed*, *Kasteel Middachten* in De Steeg met het programma 'Landheer voor een Dag', *Hove Beaulieu* te Soest met een verkenning van het bos Laag Hees, de horecakastelen van *Historic Hotels of the Benelux* met exclusieve Pinksterarrangementen te weten:

Duin en Kruidberg in Santpoort, *Havezathe Oldruitenborgh* te Vollenhove, *Engelenburg* in Brummen, *Groot Warnsborn* in Arnhem, *Chateauhotel De Havixhorst* in De Schiphorst, de *Campveerse Toren* in Veere en *Jachtslot De Mookerheide* bij Molenhoek.

Een andere primeur is de activiteit in het Valkhofpark te Nijmegen. Het Valkhofpark is een van de oudste landschapsparken van Nederland. Na afbraak van de burcht, die hier tot 1797 stond, heeft tuinarchitect Zocher een landschapspark naar Engels model op de heuvel aangelegd. De restanten van de *Valkhofburcht*, de *Sint Nicolaaskapel* (in de volksmond ook wel de *Karolingische kapel* genoemd, vroeg elfde-eeuws, hier bevindt zich een prachtige maquette van de burcht) en de *Barbarossaruïne* (ook genaamd *Sint Maartenskapel*, laat elfde-eeuws van oorsprong) bleken precies romantisch ruïneus genoeg te zijn om het park sfeervol aan te kleden. Deze twee ruïnes passen uitstekend in het thema van de Dag van het Kasteel: **Het kasteel in de groene context.**

Namens alle betrokkenen bij de organisatie wil ik u van harte uitnodigen op de Dag van het Kasteel. Plan een onvergetelijke kastelendag via : www.kastelen.nl. En mocht 24 mei u nou net verkeerd uitkomen: de weken ervoor en erna vinden er op verschillende andere kastelen eveneens activiteiten plaats. Ook die vindt u op onze website! ■

Linksboven: Zwaardvechters op het kasteelterrein van Huis Dever bij Lisse (Zuid-Holland).

Boven: Een maquette van de Valkhof te Nijmegen (Gelderland).

Links: Een terrasje op het Beursplein van Bergen op Zoom (Noord-Brabant), bij de ingang van het Markiezenhof.

PERSONEEL!

door Fred Vogelzang

Kastelen en buitenplaatsen konden onmogelijk bestaan zonder personeel. Dienstpersoneel was eeuwenlang een alledaags verschijnsel, dat als een eerste levensbehoefte werd beschouwd. We kennen het verschijnsel vooral uit de vele Engelse films, waarin de interactie tussen 'upstairs' en 'downstairs' voor veel verwickelingen en contrasten kan zorgen. Ook in Nederland was tot halverwege de twintigste eeuw een dienstje heel normaal. Toch had toen het werken in de huishouding al flink aan populariteit ingeboet.

Fred Vogelzang is
waterschappelijk medewerker bij de NKS

Soms wordt zelfs gesteld dat een belangrijke reden dat de grote buitenplaatsen ten onder zijn gegaan, het tekort aan dienstpersoneel was. Dienstpersoneel vormde een wezenlijke voorwaarde voor het leven op een buitenplaats, al is hun aanwezigheid vaak impliciet. Dat is zichtbaar in kasteel Amerongen, waar een ondertrap toegang bood voor het personeel en ze in het huis hun eigen gangen, trappen en leef- en werkruimten hadden. Een wereld naast een wereld.

Eerste levensbehoefte

Rond 1800 was minister Isaac Gogel bezig met de hervorming van de belastingen. Nederland was onder de naam Bataafse Republiek een eenheidsstaat geworden en daarbij hoorde ook een uniform belastingstelsel. Gogel wenste de gewone bevolking te ontzien, voor een deel uit ideologische motieven maar ook omdat het land in een diepe economische crisis verkeerde. Hij wilde de schrijnende armoede niet nog erger maken. Zijn belastingstelsel was er dan ook vooral op gericht om al te luxueuze uitgaven aan te pakken en de eerste levensbehoeften niet zwaar te belasten. Het gevolg was belastingen op spiegels, op het aantal poorten en ramen, op uitgebreide begrafenissen, op pleziervaartuigen en op pruiken en haarpoeder. Uit zijn belastingstelsel blijkt hoe gewoon dienstpersoneel was. Gogel vond een of twee dienstboden per huisgezin noodzakelijk. Pas bij meer personeel moest belasting worden afgedragen.

Status kon dan ook worden uitgedrukt in meer personeel. De familie Groeninx van Zoelen had op hun buitenverblijf Huys ten Donck aan het einde van de achttiende eeuw zo'n zes 'domistieken' en een stal-knecht in dienst. Het personeel werd per half jaar betaald en ontving samen zo'n driehonderd gulden. Dat was nog buiten de douceurtjes waar ze recht op hadden. Een knecht kreeg zo'n negen gulden 'broekengeld' om te zorgen dat hij er netjes bij liep en werd bij feestdagen en speciale gelegenheden een extra uitkering gedaan. Zo kregen ze bij het huwelijk van stamhouder Otto Paulus in 1788 per persoon vijftig gulden fooi. Nu lijken dat flinke bedragen maar even ter vergelijking: Otto Paulus zelf gaf per jaar zeshonderd gulden aan zijn kledij uit en zijn kapper kostte per knipbeurt vijftentwintig gulden!

Ook gedurende de negentiende eeuw bleef dienstpersoneel heel gewoon. Toen de schatrijke Borski's hun buitenplaatsen in de duinen van het Kennemerland bouwden, was de architectuur helemaal daarop toegesneden. De hoofdverdieping was bedoeld voor de familie en de gasten, terwijl de dienstboden en knechten werkten in het souterrain en sliepen op de zolders. In Duinlust bij Overveen waren er aparte trappen voor de

Drie foto's van George L. Hasseleij Kirchner, ±1890-1910.

Links: De tuinman rolt het gazon bij een villa in Hilversum (1908).

Onder en rechts: Een vierspan met koetsier en twee palfreniers (1892).

kamermeisjes en de knechten, terwijl de oprijlaan even voor het huis afboog: links voor de gasten, rechts een weggetje naar de dienstingang voor de leveranciers. Nog in meisjesboeken van vlak voor de Tweede Wereldoorlog wemelt het van de Fienen, Toosen en Kaatjes die als schoonmaakster, meisje voor halve dagen of verstelnaaister bij de burgerij en de adel hun werkzaamheden verrichtten. Daarnaast zijn er ook nog veel tuinmannen actief en is het niet zeldzaam om hier en daar nog een chauffeur tegen te komen. De reden voor veel jonge vrouwen om een dienstje te nemen, was geld. Met twaalf jaar kwamen vooral meisjes uit de lagere sociale klassen van school, de minimumleeftijd voor fabriekswerk was veertien jaar. Toch moesten ze zo snel mogelijk geld inbrengen. Voor werk als naaister waren diploma's nodig. Weesmeisjes en schipperskinderen hadden bovendien een baan nodig, waar kost en inwoning bij was inbegrepen. Voor jonge vrouwen in die omstandigheden was een dienstje de beste optie. Het was de opzet dat een dienstmeisje 'on the job' werd getraind en het werd gezien als een van de belangrijkste kanalen waarbij de cultuur van de burgerij werd overgedragen op de arbeidersklasse. Dat gebeurde ook met het mannelijk personeel. In 1911 werd Hendrik Dijkerman als koetsier in Middachten aangenomen. Bij zijn sollicitatie werd hij gerustgesteld: het werk zou hij leren van de oude koetsier. Op Middachten waren behalve hij, op dat ogenblik twee palfreniers, twee huisknechten en een piccolo werkzaam, een huishoudster, een linnenmeisje en zes kamermeisjes. Het

beschavingsoffensief zoals dat door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd gepropageerd werd dan ook voor een deel gedragen door de hogere standen, met name de 'mevrouwen'. Die werden opgeroepen met tact en geduld hun dienstboden en kamermeisjes te begeleiden en ze goed te behandelen. Naastenliefde moest ook daarin de leidraad zijn. De klaagzangen van de dames over hun dienstboden waren echter niet van de lucht: ze zouden lui, vies en onbeschaafd zijn, niets kunnen, kostbare zaken uit hun handen laten vallen, liever met de loopjongens flirten dan werken.

Fabrieksarbeid

Het werk als dienstbode, knecht of kamernier was niet bij iedereen populair. Veel hing af van de luimen en het humeur van het gezin waar men in huis kwam. Legio zijn de verhalen van heren of zoons des huizes die zich vergrepen aan de dienstmeid, maar veel groter nog was het bezwaar dat men min of meer dag en nacht moest klaar staan. Veel dienstboden hadden in de negentiende eeuw maar een halve dag per week of een dag in de twee weken vrij. De dag begon vroeg en eindigde laat en er moest flink worden aangepoot tegen niet al te ruime betaling. De industriële revolutie bood werkgelegenheid in fabrieken. Al was het werk vaak zwaar en zeker in het begin gevaarlijk, de fabriek had een paar enorme voordelen. De arbeidsuren lagen vast en het loon lag vaak hoger dan als dienstbode. Vrije tijd was werkelijk vrije tijd, zonder een madame die nog midden in de nacht schelde om een glaasje warme melk. Fabrieksmeisjes pestten hun leeftijdsgenoten die een dienstje hadden met de opmerking: 'ga maar staan waar de bezem staat'.

Massaal trokken de jongeren naar de fabrieken. De gevolgen bleven niet onopgemerkt. Het werd steeds

lastiger om huispersoneel te vinden. Was het in de achttiende eeuw volstrekt ongebruikelijk om als 'mevrouw' zelf de handen uit de mouwen te steken, in de twintigste eeuw was het soms bittere noodzaak. De ironie wil bijvoorbeeld dat op Huis Hackfort de bewoners het leeuwendeel van de huishoudelijke arbeid op zich namen. Arend van Westerholt, de laatste baron, was een zeer standsbewust man, die een dochter van zijn pachter flink liet bestraffen toen deze hem waagde aan te spreken met zijn voornaam. Zij had 'jonker' te zeggen. Arend bewoonde Hackfort met enkele ongetrouwde zusters en behalve een huishoudster hadden ze een huisknecht annex tuinman in dienst. Het enorme huis betekende veel te veel werk voor deze twee personeelsleden en veel van de dagelijkse huishoudelijke beslommingen kwamen op de schouders van de freules terecht. Zo draaiden ze er hun hand niet voor om, de schoorstenen te vegen. Het stand ophouden was een kostbare aangelegenheid en het gevolg was

dan ook, dat de adellijke familie zeer eenvoudig leefde. Er was geen geld voor de aanleg van gas en licht of waterleiding, laat staan van zulke luxe als een automobiel. De baron werd dan ook vooral op een fiets gesignaleerd. Hij wenste namelijk slechts een bij zijn stand passende auto met chauffeur te rijden en dat konden de Van Westerholts zich niet veroorloven. Ongeacht de armoede waren nogal wat edellieden verzot op de jacht. Arend organiseerde minstens één keer per jaar een uitgebreide jachtpartij met alles er op en er aan. Zijn pachtboeren en hun kinderen assisteerden dan bij de drijfjacht. Een jachtopziener was bij veel landgoederen een onmisbare functionaris en zelfs de armlastige Arend bezuinigde niet op de jachtopziener. Waar ook nog vaak geld voor was, was een gouvernante, ingehuurd voor de opvoeding van de kinderen. Zij hoorde niet echt bij het personeel, maar was ook

geen deel van de familie. Deze ambivalente en vaak wat ongelukkige situatie wordt in diverse romans uitgebreid beschreven, maar er zijn ook veel verhalen over de sterke emotionele banden tussen gouvernante en haar spruiten. In dienst bij de familie Taets van Amerongen op kasteel Renswoude waren tussen 1852 en 1874 drie Zwitserse dames gouvernante. De familie woonde eveneens op het nabijgelegen buiten Overbosch en ook daar werd ze door Zwitserse 'bonnes' bijgestaan. De laatste gouvernante, Hulda Henriette König, bleef tot 1933 en werd toen lerares Frans in Meppel.

Dienstbodenprobleem

Omdat steeds minder mensen bereid waren om een dienstje te nemen, ontstond er daar een groot probleem. Het werd almaar lastiger om personeel te vinden en de meiden en knechten accepteerden ook minder dan vroeger. Ze wilden meer loon, betere arbeidsomstandigheden en duidelijker afspraken over werk en vrije tijd. Dat hing ook samen met een mentaliteitsverandering: men was minder bereid zich te schikken naar een ander, terwijl werk op fabriek of kantoor een gevoel gaf van zelfstandigheid. Zo ontstond het 'dienstbodenprobleem'.

Een reactie was om het huishouden te vergemakkelijken, zodat de vrouw des huizes minder afhankelijk werd van hulp. Kleding werd minder bewerkelijk, er werden materialen gebruikt die gemakkelijker te verstellen, te wassen en te strijken waren. De huizen werden minder vol ingericht, meer 'lucht en licht', wat de hygiëne ten goede kwam en de hoeveelheid tijd die nodig was om alles schoon te houden, flink deed afnemen. Vanuit de Verenigde Staten werden nieuwe technische vindingen toegepast om de huishoudelijke taken te verlichten. Elektrisch licht was veel minder vuil en bewerkelijk dan de kaarsen en olielampen van vroeger, de open haarden met hun hout en as werden vervangen door olie- en gaskachels. Stromend water in huizen verminderde het gesjouw met emmers en ketels, warm water via boilers en geisers zorgde er voor dat niet zoveel water gekookt hoefde te worden. De koetsen met hun paarden en bijbehorende koetsiers, paardenverzorgers en stalknechten werden vervangen

Links-midden: Het personeel van Huis Molecaten omstreeks 1920 (uit *HUIS MOLECATEN*, Ronals Prins, 2002).

Rechtsboven: Middachten's tuinbaas De bruin met zijn eigen tuinarbeiders, tussen 1915 en 1920 (uit: *EERSTE KOETSIER* enz, zie pagina 19).

Rechtsonder: Groepsfoto ter gelegenheid van een drijfjacht op 't Rosendaal (uit: *VAN ITTERSUM* enz, zie pagina 19).

door de automobiel, waarin al snel de heer des huizes zelf achter het stuur plaats nam.

Gasfornuizen, stofzuigers, wasmachines, elektrische strijkijzers, dit soort vindingen werden gestimuleerd doordat veel meer vrouwen zelf het huishouden moesten gaan doen. Daar hoorde ook een verandering van denken bij: het was de vrouw zelf die als 'homemaker' werd geafficheerd, niet langer als 'manager' van een groot personeelsbestand. Aan de andere kant namen de eisen rond hygiëne sterk toe, wat nieuwe inspanning met zich mee bracht. Nog een tijdlang werkte de aanwezigheid van personeel bovendien statusverhogend.

Het internaat Bouvigne

Voor de burgerij in de steden was deze ontwikkeling een oplossing. Het inwonende dienstmeisje verdween, wat ook aan de inrichting van de huizen zichtbaar werd, de tuinen werden kleiner. De bewoners van de grote buitenplaatsen en kastelen konden echter nauwelijks hun oude levensstijl in stand houden zonder personeel. Het tijdelijke oplossing was het inzetten van pachters en incidenteel ingehuurde krachten, maar op de lange termijn was het personeelstekort een belangrijke factor bij het afstoten van buitenplaatsen en kastelen als woning. De economische crisis van de jaren '30 in de vorige eeuw bracht een tijdelijke opleving. De stijgende werkloosheid veroorzaakte niet alleen dat veel vrouwen, die in fabrieken werkten, hun ontslag kregen, maar ook dat er een maatschappelijke beweging opkwam tegen vrouwenarbeid. De man was kostwinner, een vrouw die werkte nam de plaats in van een man en stootte daarmee het brood uit de mond van een heel gezin. Als vrouwen dan per sé wilden of moesten werken, dan kon dat het beste in die sfeer, die van 'nature' bij de vrouw hoorde: het huishouden. En daarmee werd het werken als dienstbode weer bon ton.

Zo kon ook een oplossing worden geboden voor het dienstbodentekort. Tussen 1899 en 1930 was het aandeel dienstboden in de vrouwelijke beroepsbevolking

afgenomen van 44% naar nauwelijks 30%. Weliswaar was ook het aantal werkende vrouwen in landbouw en visserij afgenomen, maar in de industrie was haar aandeel gegroeid. Het overgrote deel van de vrouwen was echter werkzaam in dienstverlenende beroepen, zoals verpleging, onderwijs of als winkelmeisje. Vrouwen en meisjes in fabrieken en winkels keken neer op de 'slavenarbeid' in het huishouden.

Als tegenoffensief werd het werk in de fabriek afgeschilderd als zedeloos: een dienstje bij een nette mevrouw was een manier om beschaafd gedrag te leren en gold als de beste voorbereiding op een eigen huishouden. Om het beroep van dienstbode op te waarderen, werd vanaf het einde van de negentiende eeuw een steeds sterkere roep om een beroepsopleiding gehoord. Vanaf 1881 openden de eerste huishoudopleidingen hun deuren en vanaf 1919 werd nijverheidsonderwijs aangeboden aan grote groepen leerlingen. Nadeel was dat veel van deze opleidingen te duur waren voor de meisjes uit de laagste klassen. Door de crisis lanceerde men daarom het plan tot kortdurende gratis opleidingen. Onder meer in Kasteel Bouvigne nabij Breda werd door de Rooms-katholieke kerk een internaat geopend, waar drie keer per jaar honderd deelnemers, gratis, een aantal weken werden getraind in huishoudelijke en opvoedende taken. Zo leerden ze zich netjes en eerbiedig gedragen, zowel in de kerk als in het gezin, ze kregen oefening in uiterlijke verzorging en hygiëne, tafelmanieren, maar vooral de omgang met kinderen. Het samenstellen van gezonde voeding voor kinderen, het maken van een babyuitzet, het verzinnen en uitvoeren van spelletjes en opvoedingstechnieken maakten deel uit van het programma. In het decennium vóór de Tweede Wereldoorlog volgden maar liefst 5000 meisjes zo'n opleidingskamp en meer dan tweederde van hen kwam ook in een gezin te werken.

Het waren echter de laatste stuiptrekkingen. Op twee fronten werd het beroep van dienstbode bedreigd. Aan

Weldam, schoonmaak van de oprijlaan. Foto George L. Hasseleij Kirchner (1891).

de ene kant werden tijdens de Tweede Wereldoorlog weer veel vrouwen in fabrieken tewerk gesteld. Na de vrede kwam een tegengestelde beweging op gang. Ten einde arbeidsplaatsen voor de terugkerende soldaten vrij te maken, werd het imago van de vrouw als 'homemaker', moeder van haar kinderen en veilige haven tegen de boze, 'mannelijke' buitenwereld, opgepoetst. Daardoor ging zij zelf steeds meer huishoudelijke taken uitvoeren. De woonhuizen werden kleiner, de privacy werd belangrijker en daar hoorde niet bij, dat er steeds personeel aanwezig was.

Sindsdien stijgt het aantal werkende vrouwen gestaag. Het is tegenwoordig een belangrijk maatschappelijk probleem: de wens dat meer vrouwen deelnemen aan het arbeidsproces en tegelijkertijd de grotere eisen die gesteld worden aan goed moederschap. Veel vrouwen ervaren die tegengestelde eisen als een grote druk. Ironisch is dat er een verschuiving plaatsvindt van arbeid: veel vrouwen gaan buitenshuis werken en moeten dan mensen inhuren om het huishouden te doen. En dat zijn dus opnieuw vrouwen die buitenshuis gaan werken.... ■

Literatuur

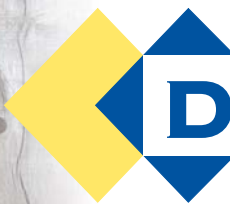
- H. Dijkerman, *Eerste koetsier op kasteel Middachten 1911-1961. Vijftig jaar in dienst van een adellijke familie* (Dieren 2009)
- I. Groeneveld, 'Borski bouw. De opdrachten van een bankiersgeslacht voor de villa's Duinlust, Elswout en Hydepark (1881-1889): representatie en wooncomfort', ongepubliceerde scriptie VU Amsterdam, 2004
- B. Henkes en H. Oosterhof, *Kaatje ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbode 1900-1940* (Nijmegen 1985)
- F. Keverling Buisman, red., *Hackfort. Huis en landgoed* (Utrecht 1998)
- S. Laansma, *Personeel van Kasteel Renswoude en Huize Overbosch* (Renswoude 1989)
- M. Knuijt en A. van der Goes, *Keukengeheimen en tafelgebruiken. Aspecten van het dagelijks leven* (Amerongen 1997)
- I. Thoen, *Het Huys ten Donck en de familie Groeninx van Zoelen* (Zutphen 2006)

advertentie

Liefde voor het vak, hart voor het monument

Ook voor advies voor uw onderhouds- en/of restauratieplan

Timmer- en aannemersbedrijf

DE VRIES

Anno 1879

Vakmanschap - passend bij uw wensen

HET KASTEEL IN DE GROENE CONTEXT

door Annemieke Wielinga

Ieder jaar werken meer kastelen mee aan de Dag van het Kasteel. Dit jaar zijn het er bijna honderd, meer dan vorig jaar of het jaar daarvoor. Ook de geografische spreiding is ieder jaar breder en dat is goed nieuws. Thema van dit jaar is 'Het kasteel in de groene context'. Een thema dat voor veel kastelen aantrekkelijk is, want vrijwel ieder kasteel en historische buitenplaats heeft wel een groene context. En die groene context, een wat abstracte aanduiding voor tuin, park, landgoed en omringende landschap, is onlosmakelijk verbonden met het huis en staat vaak onder druk. Tijd om daar nadrukkelijk aandacht aan te besteden.

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

Het is u beslist niet ontgaan dat de laatste jaren, en niet alleen door de NKS en in Kasteelkatern, veel nadruk gelegd wordt op de omgeving van een monument. Voor kastelen en historische buitenplaatsen geldt dat tuinen en parken, maar ook het landgoed, van belang is en onderdeel is van het totale monument. Dat bleek al in 2005, toen de NKS in het kader van het Jaar van het Kasteel, een symposium organiseerde onder de titel Kastelen en Buitenplaatsen in Ontwikkeling.

Drie problemen met de groene omgeving

Drie centrale problemen kwamen daar aan de orde. Het eerste probleem, dat naar voren kwam in de bijdrage van de heer A. Boersma van Staatsbosbeheer, draait om reconstructie. Moet de bestaande situatie worden geconserveerd of moet het oorspronkelijke ontwerp worden gerestaureerd? Hij was betrokken bij de reconstructie van het Friese landgoed Oranjewoud. De vraag die hij aan de orde stelde, speelt al sinds de negentiende eeuw. In het geval van Oranjewoud is voor een eigen interpretatie van het verleden gekozen en om zo een nieuw hoofdstuk aan de geschiedenis toe te voegen. Op kasteel Groeneveld is voor de andere optie gekozen, zo schetste de toenmalige directeur van kasteel Groeneveld, de heer S. Visser. De barokke tuin werd nauwgezet gereconstrueerd. De allerlaatste fase, de reconstructie van de oprijlaan, stuitte op zoveel verzet van de omgeving, dat deze niet is uitgevoerd. Een tweede probleem is de oprukkende industrie en verstedelijking. Daarvoor zou men kunnen opteren voor een inbedding van de cultuur in deze ontwikkeling. Hiervoor pleitte de heer J.C. Borgdorff, eigenaar en bewoner van een van de kleinere buitenplaatsen rond Den Haag, Vredenoord. Deze werd bedreigd door de uitbreiding van de A4 (A4/A12, de vierde aansluiting Trekvliettrace). Vredenoord en de omliggende buitenplaatsen stelden voor, in deze verstedelijkte omgeving te gaan functioneren als groene long, binnen een zorgvuldig uitgevoerde stedenbouwkundige opzet. Dit was de opmaat naar het derde probleem: de onbekendheid van beleidsmakers met de grenzen van de beschermde buitenplaatsen. Daartoe is de zogenaamde bolletjeslijn ingesteld, die op kadasterkaarten de grens zou moeten vormen, maar vaak niet is aangegeven. Als monument worden dan ook vaak slechts het gebouw, de tuin en de tuinsieraden gezien. Vergeten wordt dat deze elementen in een setting liggen, die deel uitmaakt van een landgoed, dat eveneens monumentale – en vaak ook een natuurlijke – betekenis

.....

Linksboven: Kasteel Hernen (Gelderland). Foto Paulien Keijzer.

heeft en als zodanig zou moeten zijn opgenomen in bestemmingsplannen en structuurvisies. Daarmee hangt samen de wens om binnen de bolletjeslijn nieuwe bebouwing aan te brengen. Het kan gaan om interne verbouwing of vernieuwing van de bestaande bouw. Daarbij moet echter altijd het bestaande volume gehandhaafd blijven en moeten functie en uiterlijk van de buitenplaats gerespecteerd worden.

Beschermde landschapsgezichten

De samenhang tussen huis en omgeving, wat we nu kasteelbiotoop noemen, werd in die tijd voor het eerst in het beleid van de rijksoverheid opgenomen. Haar doelstelling was om cultuur en natuur op een evenwichtige manier in stand te houden. De omslag van een rijksbestuursbeleid naar een beleid waarin provincie en gemeente meer moeten gaan doen kwam toen net aan de orde. Het rijk zorgt voor de mogelijkheden, gemeente en provincie moeten zorgen dat daarbinnen het rijksbeleid wordt uitgevoerd. De nieuwe term was 'Beschermde landschapsgezichten'. In de praktijk gaan de zaken meestal niet zo snel. Zo is het vijf jaar na dato pas in één provincie, Zuid-Holland, aan de orde om in de provinciale verordening de landgoedbiotoop te verankeren. Naar gehoopt zal dit medio 2010 zijn beslag krijgen.

Om nog even in Zuid-Holland te blijven: in 2007 werd daar het rapport *Ruimtelijke kwaliteiten Kastelen en buitenplaatsen Zuid-Holland* uitgebracht (samen met Okra landschapsarchitecten en de Stichting PHB). Aanleiding van dit rapport was het coalitieakkoord 'Duurzaam denken, dynamisch doen' (2007-2011). Hierin wordt de doelstelling neergelegd dat men de ruimtelijke kwaliteit wil versterken, een aantrekkelijke leefomgeving wil creëren en de maatschappelijke participatie wil vergroten. Cultuur en cultuurhistorie zijn daarbij heel goede aanknopingspunten. Omdat Zuid-Holland een van de drukste provincies in Nederland is, met veel uitbreiding van industrie en verstedelijking en infrastructuur, zijn de buitenplaatsen in deze omgeving bijzonder kwetsbaar. Er zijn in deze provincie meer dan 200 van deze monumenten en slechts 58 daarvan zijn beschermd! Uit het rapport bleek zonneklaar hoe belangrijk een buitenplaats is voor de omgeving: daardoor wordt de leefkwaliteit beduidend verhoogd.

Monumenten in context

Dit rijksbeleid is een illustratie van de ommezwaai in erfgoedland van een sectorale (alleen gericht op het specifieke monument) naar een integrale gebiedsbenadering waarin het monument of meerdere monumenten in samenhang met elkaar en met het omringende landschap worden beschouwd. In de nieuwe monu-

mentenwetgeving, de MOMO, staat het ensemble van monument en omgeving centraal. Dat behelst ook de relatie met het omliggende landschap.

In deze wetgeving-in-de-maak wordt uitdrukkelijk gesteld dat cultuurhistorische belangen in de ruimtelijke ordening een belangrijke rol moeten gaan spelen. Dat betekent de noodzaak van samenwerking tussen de verschillende ministeries, hetgeen ook gaat gebeuren. De ministeries van LNV en VROM hebben de plannen ondertekend.

Het mes snijdt aan twee kanten: als kerken en kastelen een goede herbestemming krijgen, komt dat ook de omgeving ten goede. Er is een gevaar in deze benadering: er zou teveel nadruk kunnen komen te liggen op het gebied, waarbij het monument wat ondergesneeuwd kan raken. Toch is de Nederlandse Kastelenstichting verheugd over deze grotere aandacht voor de historische 'groene' omgeving in samenhang met het 'rood' van de buitenplaats en het kasteel. Dit betekent automatisch dat bij herziening van bestemmingsplannen, bij het invoeren van structuurvisies de cultuurhistorie, de samenhang tussen het monument en de omgeving, sterk verankerd moet zijn. Daarvoor is kennis noodzakelijk: kennis wat er aan cultuurhistorie in een gebied te vinden is, kennis hoe deze zaken samenhangen, hoe ze gewaardeerd moeten worden en hoe de cultuurhistorische elementen zijn in te passen in ontwikkelingsplannen. Met name gemeente en provincie zijn de overheden, die de gebiedsgerichte benadering hoog in het vaandel zouden moeten hebben. De NKS speelt graag een rol om de benodigde kennis boven water te halen en ter beschikking te stellen van beleidsmakers.

Kastelenonderzoek

De NKS is het landelijk kenniscentrum voor kastelen en voert in dat kader tal van onderzoeken uit. Een van de langlopende onderzoeksprojecten is het Kastelenlexicon, waarover u elders in dit blad wat kunt lezen. Het digitale lexicon biedt informatie over alle kastelen die ooit in Nederland gestaan hebben. Hoewel het lexicon nog niet is afgerond, is duidelijk dat we over ongeveer 3000 kastelen spreken. En de buitenplaatsen zijn in dat lexicon nog niet eens meegenomen!

Een ander onderzoek waarbij de samenhang met de omgeving een grote rol speelde, is het in 2009 afgeronde onderzoek naar kloosterkastelen in Noord-Brabant en Limburg. De bedoeling ervan was om een overzicht te krijgen van welke kastelen in de afgelopen eeuwen een herbestemming hebben gekregen als onderdak voor een kloostergemeenschap of andere geestelijke instelling en welke gevolgen deze herbestemming heeft gehad voor het monument. Veel van

deze kloosterkastelen staan onder druk: het feit dat kloostergemeenschappen vergrijzen leidt tot opheffing van de gemeenschap en daardoor tot noodzaak de monumenten een andere functie te geven. Voor de provincie Noord-Brabant biedt dit onderzoek inzicht in de culturele waarde van deze objecten, wat er behouden moet worden en welke alternatieven voor herbestemming er zijn.

Voor de provincie Utrecht doet de NKS op dit moment een onderzoek naar kasteelterreinen, plaatsen waar ooit een kasteel stond maar nu niets meer zichtbaar is. Wat is er nog ondergronds over van het kasteel, wat is er nog in het landschap te vinden dat deel uitmaakte van tuinen, parken en landgoed? Door die kennis kan de provincie beter inspelen op het ontwikkelen van structuurvisies en bestemmingsplannen, waarbij behoud of inpassing van het archeologisch erfgoed een belangrijke rol speelt.

Binnen het kader van het SKLN-onderzoek neemt de provincie Zeeland al enige jaren een belangrijke positie in. Deze provincie en dan met name de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) is doordrongen van het belang van kastelen en historische buitenplaatsen voor het landschap, in de leefomgeving en uiteraard voor het toerisme. Mede dankzij het feit dat een van de medewerkers van de SCEZ door een subsidieregeling in staat is gesteld alle kastelen in Zeeland (verdwenen en nog bestaand) in kaart te brengen kan zo binnen afzienbare tijd dit deel van het kastelenlexicon worden afgerond en kunnen de planologische ontwikkelingen in Zeeland beter worden afgestemd op de cultuurhistorie. Het onderzoek heeft maar liefst zestig eerder onbekende kastelen aan het licht gebracht!

Dag van het Kasteel

De wens en de noodzaak kennis te verbreden, te verdiepen en te verspreiden is ook de grondslag geweest voor het in het leven roepen van de Dag van het Kasteel.

Hiermee wil de NKS de nadruk leggen op de cultuurhistorische waarde van de leefomgeving en de beleving van de historie. Het is belangrijk voor het behoud van onze monumenten en ons landschap dat geschiedenis en cultureel erfgoed door zoveel mogelijk mensen positief worden ervaren. Die beleving is pas compleet, als een monument in zijn context gezien wordt. Er is altijd een intieme wisselwerking geweest tussen een monument, de omgeving en de mens. Dat is de reden dat voor deze Dag van het Kasteel het thema *Het kasteel in de groene context* is gekozen.

Context kan zijn: de tuin en het park, het landgoed, het dorp en de stad. Kasteel Arcen en het dorp Arcen waren en zijn een eenheid, een eenheid die gekoesterd moet worden. De historische overgang tussen de ruïne van Valkenburg en het centrum van Valkenburg is het waard om behouden te blijven. Aanpassingen, wijzigingen – indien nodig – dienen altijd met respect voor de geschiedenis en het cultureel erfgoed uitgevoerd te worden.

Behoud door ontwikkeling inderdaad, waarbij behoud voorop staat. Cultureel erfgoed als leidraad en inspiratiebron, niet als excuus voor ontwikkeling.

De NKS doet zijn uiterste best om ook door grote publieksgerichte acties een bijdrage te leveren aan de bewustwording ten aanzien van het behoud van het cultureel erfgoed, in het bijzonder onze kastelen en historische buitenplaatsen - in hun context! ■

advertentie

Holland Mast[®]
Vlaggen
Masten
Maatwerk
Montage
Verhuur

Tel : 0183-352008 / info@hollandmast.nl

cheologisch onderzoek en de overgebleven ruïne. Door begroeiing is dit element echter slecht zichtbaar op de luchtfoto's van Google Earth.

Dit voorbeeld laat zien dat Google Earth niet altijd toereikend is om de exacte locatie van het kasteel te kunnen bepalen. Er moet kritisch worden gekeken naar de nauwkeurigheid van de applicatie. De informatie die door Wikipedia wordt gegeven, het geplaatste beeldmateriaal en de locatie hiervan zijn niet altijd betrouwbaar, aangezien dit door alle gebruikers kan worden geplaatst en/of gewijzigd.

Het is daarom van belang dat wij in onze zoektocht naar middeleeuwse kastelen naast Google Earth ook andere middelen gebruiken om informatie te vergaren en de exacte locatie te bepalen. Dit gebeurt bijvoorbeeld door het plaatsen van kadastrale minuutplannen over de satellietfoto's van Google Earth. Een toelichting op deze techniek vindt u in Kasteelkatern nr 28. Daarnaast bieden literatuur, topografisch beeld- en kaartmateriaal en archeologische gegevens nadere informatie.

Eén ding is zeker: Google Earth biedt ons nieuwe technieken en mogelijkheden. Het zou mooi zijn als Google Earth in de toekomst niet alleen als middel dient om de kasteelplaatsen te bepalen, maar ook als informatiebron kan dienen voor de NKS. Op de beeldbank van de NKS, te raadplegen op 'www.kastelenbeeldbank.nl', worden reeds beeldmateriaal en de locatie van de kastelen op de kaarten van Google Maps getoond. Voordat het kastelenlexicon kan worden opgenomen in Google Earth dient onze zoektocht naar kastelen voortgezet te worden... ■

Bronnen

- <http://earth.google.com/> (Gratis te downloaden op: <http://earth.google.com/intl/en/download-earth.html>)
- www.kastelenbeeldbank.nl

Literatuur

- Stöver, J., 2000, *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid Holland*, Zutphen, 214.

In Kasteelkatern nr 28 heeft u kennis kunnen maken met de techniek, waarbij de kadastrale minuutplannen over de satellietfoto's van Google Earth worden geprojecteerd. De NKS maakt gebruik van deze techniek dankzij de kennis en overdracht ervan door ir. D.B.M. Hermans, verbonden aan de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed als senior onderzoeker Instandhouding en kastelendeskundige.

KASTELEN EN HISTORISCHE BUITENPLAATSEN IN DE HERKANSING

door Annemieke Wielinga

Tot nu toe heeft de aandacht voor bedreigde kastelen in Kasteelkatern zich vooral gericht op incidentele gevallen die te maken hebben met veranderingen van bestemmingsplannen, oprukkende industrie, en herbestemming cq exploitatievormen.

De vorige minister van OC en W, dr R. Plasterk, heeft herbestemming hoog op de prioriteitenlijst van de nieuwe monumentenwetgeving geplaatst. Herbestemming wordt gezien als een belangrijke mogelijkheid tot redding voor onze kastelen en historische buitenplaatsen.

Maar hoe zit het eigenlijk met het rendabel maken en hergebruiken van kastelen en historische buitenplaatsen?

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

Herbestemming na de Tweede Wereldoorlog

In 1955 gaf de Nederlandse Kastelenstichting een boekje uit getiteld *Kastelen in Nood*.

Dit gaf een overzicht van de toestand van de kastelen in ons land vlak na de Tweede Wereldoorlog. Op verzoek van de ministers van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Financien stelde de NKS dit rapport samen. Het bracht de gevaren die de kastelen konden bedreigen in kaart alsmede de mogelijke manieren om die gevaren te keren. Een van de onderwerpen die onder de loep werden genomen was herbestemming. Hoewel de samenstellers van het rapport van mening waren dat bewoning door families die van oudsher en traditioneel aan het kasteel verbonden waren, verre weg voor het cultuurgood het beste zou zijn, beseften zij maar al te goed dat dit in moderne tijden niet altijd mogelijk was. Zij noemen ook een aantal oorzaken: hoge belastingdruk, hoge kosten van onderhoud, hoge kosten van het bewoonbaar maken etc. Zij maakten een onderscheid in bestemming: bewoning met mogelijke een deel museale invulling, of elke andere bestemming. Bij de tweede mogelijkheid diende uitgegaan te worden van het zoveel mogelijk intact laten van het geheel (waaronder ook de omgeving werd meegerekend). Alleen in het uiterste geval zou herbestemming mogen inhouden: internaat, schoolgebouw, opleidingsinstituut, bejaardenhuis, hotel, pension, jeugdhoeve of het onderkomen van een overheidsdienst. Voor de historische landhuizen waren de randvoorwaarden minder strikt, mits de omgeving niet werd geschaad. Voor deze categorie stonden de andere bestemmingen wel open. De laatste opmerking in dit hoofdstuk is opvallend: 'In alle gevallen zal blijken dat financiële bijstand, gezien de hoge lasten van instandhouding en onderhoud van het gehele goed, van node is en in het algemeen zal dit overheidsbijstand zijn'. Dat gaf blijk van een zeer vooruitziende blik....

Merkwaardig is dat er bij de – scherpe – scheiding tussen kasteel en historische buitenplaats, de laatste categorie kennelijk minder kwetsbaar geacht werd. Daar denken we nu heel anders over. Wel sluit het besef van het belang van de omgeving duidelijk aan bij het moderne beeld, dat een buitenplaats een totaal is van huis, tuin en park. Inmiddels hebben we dat 'biotoopdenken' ook verbreed naar kastelen. Hieronder volgen voorbeelden van herbestemming: geslaagde en minder geslaagde.

Schloss Rheydt (Mönchengladbach, Duitsland)

Dit kasteel heeft een geschiedenis die teruggaat tot het midden van de elfde eeuw. Onder meer waren de heren Von Heppendorf en vooral de heren Van Bylandt (van ongeveer 1525 tot 1794) voor het kasteel van groot

Links: tweemaal Schloß Rheydt, Mönchengladbach, Duitsland (uit: Schloß Rheydt, Sanierung und museale Neugestaltung. Köln, 1998).

Onder: Ridderzaal van Kasteel Valkenburg. Foto NKS.

komt het meest overeen met die van de renaissancegevel (geometrische vormen) en is bewust terughoudend: twee materialen nl glas en staal en één kleur, grijs. Ook hebben de architecten in de aanpassingen van het interieur naar de renaissance willen verwijzen. Oud en nieuw contrasteren, maar vormen volgens anderen toch een symbiose: 'Denkmalpflege versteht sich nicht als Verdammnis alles Neuen in einem blinden Ringen um alles Alte'.

Kasteel Valkenburg

De meningen over zo'n combinatie van oud en nieuw lopen uiteen. Dat is ook te merken in de discussie over aanpassingen rond de ruïne van Valkenburg. Ook daar lopen de gemoederen hoog op over mooi of niet mooi, verantwoord of onverantwoord. Wat is het geval?

Er bestaan plannen om de toegang tot de ruïne te bevorderen en om bezoekers een betere ontvangstruimte te bieden, door de bouw van een lift annex traptoren.

Die biedt gemakkelijk toegang van het straatniveau tot de op een hoogte gelegen ruïne. Via dat nieuwe gebouw wordt men tot binnen de voormalige weermuur geleid naar een bezoekerscentrum. Dit alles wordt, net als in Duitsland, in glas en staal uitgevoerd.

De ruïne van het kasteel Valkenburg is een zo bekend object dat het nauwelijks toelichting behoeft. Dit elfde-eeuwse kasteel is de enige echte hoogteburcht van ons land en heeft in de geschiedenis van ons land,

belang. Otto van Bylandt (1525–1591) heeft met behulp van de Italiaanse bouwmeester Maximiliaan Pasqualini het gebouw zijn huidige vorm gegeven. Maximiliaan was de zoon van Alessandro, die door Maximiliaan van Egmond in de Nederlanden werd geïntroduceerd en in IJsselstein en Buren actief was en later naar Gulich vertrok. In 1994 werd een omvangrijke restauratie afgesloten waarmee het huis het renaissancekarakter ten tijde van Otto van Bylandt herkreeg. Het doet nu dienst als museum van huis en omgeving, maar geeft ook een beeld van het kasteel als militair object. Ook het park speelt een belangrijke rol in de nieuwe functie. De bezoeker krijgt toegang tot het kasteel via een hypermoderne – glazen en stalen – ingang. Deze nieuwe aanbouw is tegelijkertijd een uitpandige lift en trappenhuis. Veel zalen hebben een modern uiterlijk. Andere zalen zijn daarentegen in renaissancestijl ingericht. Tijdens de grote restauratie werd besloten om het trappenhuis te sparen en daarvoor in de plaats deze moderne aanbouw aan de buitengevel van de zuidoostvleugel te zetten. Intern werd het door moderne constructies mogelijk gemaakt de resultaten van het archeologisch onderzoek in de fundamenteën aanschouwelijk te maken. De vormgeving poogt zoveel mogelijk aan te sluiten bij de renaissance. Over het resultaat is te discussiëren.

De beslissing om deze aanbouw te realiseren zijn vooral ingegeven om redenen van restauratie, herstel, veiligheid, informatievervalsing en openstelling. De motivatie om het op deze manier te doen, wordt als volgt omschreven. In het kasteel zijn veel bouwelementen uit verschillende perioden aanwezig (renaissance, maar ook klassieke en gotische elementen, ja zelfs fascistische uit de periode 1940-42). Alle komen samen in één gebouw. De kern waar men zich op richtte was de renaissancebouw. De andere bouwsporen moesten zichtbaar blijven of zichtbaar gemaakt worden. De vormgeving van het moderne trappenhuis met lift

Rechts: Valkenburg. Uitzicht vanuit de ridderzaal van het kasteel. Foto Jan Derwig.

zeker van het zuidelijke deel ervan een belangrijke rol gespeeld.

Komende vanuit het centrum van Valkenburg kijkt men omhoog naar de ruïne. Nu wordt het oog getrokken naar resten van muren en torens, straks zal men - als de plannen doorgaan - als eerste object de uit glas en staal bestaande constructie in het zicht krijgen. Monumenten betekenen voor veel mensen emotie en beleving. Uit het oogpunt van het cultureel erfgoed zou deze aanbouw ernstig afbreuk doen aan de historische en emotionele waarde van de ruïne.

Natuurlijk valt de wens om een monument voor bezoekers door extra bezoekersfaciliteiten aantrekkelijker makkelijker te maken, heel goed te verdedigen. Echter zal deze aanbouw, in tegenstelling tot die van Schloss Rheydt, geen waarde toevoegen aan het bouwhistorisch inzicht of de historische sensatie van de bezoeker. Het enige dat men lijkt na te streven is een verhoging van het aantal bezoekers (en de omzet van de uitbater), omdat het gemakkelijker wordt de hooggelegen resten van het kasteel te bereiken. Mooi voor de mindervalide medemens, maar daar zijn zeker minder ingrijpende alternatieven voor te bedenken. Alternatieven die de beleving van Valkenburg niet aantasten. Daarom heeft de Nederlandse Kastelenstichting de gemeente Valkenburg laten weten niet gelukkig te zijn met deze plannen. Het is hopelijk nog niet te laat. ■

Literatuur

- 'Schloß Rheydt Sanierung und museale Neugestaltung', in: *Arbeitsheft der rheinischen Denkmalpflege 51*, Veröffentlichung des Landschaftsverbandes Rheinland herausgegeben von Landeskonservator Prof.Dr. Udo Mainzer, p. 12

advertentie

Taxatiebureau P. Broere RMT

lid NVM

ingeschreven bij VastgoedCert MKB-wonen,
Landelijk Vastgoed, Bedrijfsmatig Vastgoed,
Taxateur voor meerdere banken

Gespecialiseerd in het landelijk taxeren van

- landgoederen
- historische gebouwen
- kastelen
- monumenten

Taxaties voor o.a.

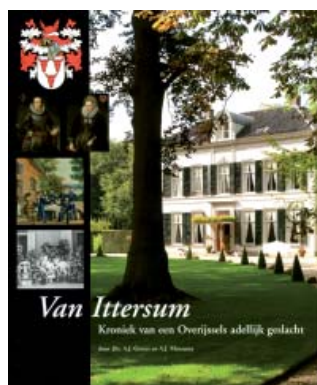
- verkoop, aankoop
- hypotheeken, brandverzekeringen

Telefoon: 035 6037878 of 06 40117132

BOEKEN

A.J. Gevers en A.J. Mensema,
Van Ittersum. Kroniek van een Overijs-
sels adellijk geslacht.
Zwolle, 2009.
ISBN 978 90 400 7684 8

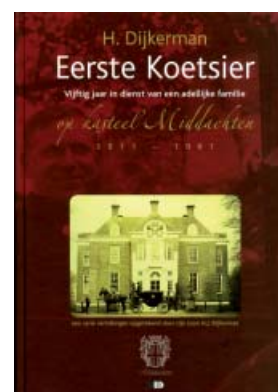
In 1334 duikt voor het eerst de familienaam Van Ittersum op. Het ligt voor de hand te vermoeden, dat de familie afkomstig was uit het nabij Zwolle gelegen buurschapje Ittersum, maar zich daarna achter de veilige muren van die stad heeft gevestigd. Het zijn de nazaten van deze familie die onderwerp zijn van de studie van Gevers en Mensema. In de vijftiende eeuw komen er Van Ittersums voor op bisschoppelijke lijsten van riddersmatigen en er zullen steeds telgen uit de familie in allerlei Overijsselse bestuursfuncties opduiken. De uitdijende familie bezat niet alleen binnen de stad Zwolle onroerend goed, maar kocht in de loop van de tijd vele havezaten en buitenplaatsen aan. Voorbeelden zijn De Beecke bij Dalfsen, Beverveurde te Rijssen, Nijenhuis bij Wijhe en het huis te Werkeren in de polder Mastenbroek, waar de Van Ittersums al sinds mensenheugenis bezittingen hadden. Een familie op stand betekent ook familieportretten en daarvan zijn er in dit boek vele opgenomen. Prachtige zeventiende-eeuwse regenten, stoere heren in harnas, tot bepruikte hoogwaardigheidsbekleders gekleed in de meest luxe stoffen: de portretten alleen al zijn een boek waard. Van sommige leden van de familie heeft het auteursduo, dat al vele publicaties op

zijn naam heeft staan, aardige anecdotes boven water gehaald. Zo is er het verhaal van Johanna Sippina van der Merwede, die aan het einde van de achttiende eeuw met de jong gestorven Lodewijk van Ittersum was getrouwd. Ze bleef achter met een groot gezin, dat ze liefderijk verzorgde. Als een trouwe moederkloek maakte ze zich dienstbaar aan het welzijn en het maatschappelijk succes van haar kinderen. Het is dan ook droevig dat ze later aan Alzheimer lijkt te lijden en haar dierbaren nauwelijks meer herkent. Ze werd uiteindelijk op Soestbergen bij Utrecht begraven. Hoewel de Overijsselse roots belangrijk bleven, zochten velen van haar kinderen hun heil elders. Het prachtig verzorgde boek laboreert slechts aan één ding: de onnavolgbare stijl van de auteurs. Een grote voorliefde voor lijdende zinnen en een zeer particulier woordgebruik maken het boek niet altijd gemakkelijk te lezen. Bovendien wordt door de gekozen zinsconstructies soms onbedoeld een komisch effect bereikt. Een voorbeeld is: 'Lodewijk was het tweede kind van de vier zonen van Frederik van Ittersum'.....

H. Dijkerman,
Eerste koetsier. Vijftig jaar in dienst van
een adellijke familie op kasteel Middachten 1911-1961, Een serie vertellingen
van H. Dijkerman.
Dieren, 2009.
ISBN 978 90 78115 36 6

Soms lijkt de negentiende eeuw heel dichtbij. Hendrik Dijkerman groeide op als zoon van een schoenmaker, die misschien wel wat wij nu noemen een 'paardenfluitenaar' was. Dat talent ging over op zijn zoon en toen hij na de vroege dood van zijn vader als boerenknecht moest gaan werken, bleek hij al gauw een grote affiniteit met paarden te hebben. In zijn diensttijd werd hij bij de cavalerie ingedeeld en maakte daar zo'n goede indruk op zijn ritmeester, dat deze hem na zijn afzwaaien een baantje als koetsier bij de familie Van Aldenburg Bentinck bezorgde. Op Kasteel Middachten verzorgde Dijkerman de paarden, samen met andere koetsiers

en palfreniers. De standenmaatschappij was in deze tijd, we spreken van het interbellum, nog geheel intact. Een treffende anecdote is die van Cornelis, die 's middags vaak ging wandelen in de tuinen met de gravin. Wandelen betekende dat hij een karretje trok, waarin de gravin, die slecht ter been was, plaatsnam. Omdat de gravin zich eens nogal neerbuigend over haar 'trekdier' uitliet, heerste er koude oorlog tussen Cornelis en mevrouw. Hij weigerde een woord met haar te wisselen, wat regelmatig tot misverstanden leidde als de route voor die dag moest worden vastgesteld.

De familie bezat ook een huis in Den Haag. Als men daar verbleef, wenste de Van Aldenburg Bentincks de beschikking te hebben over koetsen en paarden. Zijzelf gingen met de trein naar de Hofstad, maar de koetsiers moesten vanuit Middachten dagenlang door het land trekken om de equipage ter bestemder plekke te krijgen. Onderweg moest diverse malen gestopt. Goede verzorging was voor de paarden noodzakelijk om allerlei peesproblemen en ander akelig leed te voorkomen. Het boek staat vol anecdotes, die een mooi inkijkje geven in het leven van dienstpersoneel. De zoon van Hendrik heeft het boek verzorgd en het noodzakelijk geacht, hier en daar achtergrondinformatie toe te voegen. Dit doorbreekt jammer genoeg de vertelstijl van de vader. Misschien was het beter geweest om het boek met een biografisch essay in te leiden, waarin ook op een wat hoger niveau de gebeurtenissen in hun tijd geplaatst worden. Ondanks dat geeft het boek een mooi en bij vlagen onverwacht tijdbeeld.

In 1852 krijgt de liberale politicus Floris Adriaan baron van Hall opdracht door middel van een politieke enquête de wenselijkheid van zoutaccijnzen te onderzoeken. In datzelfde jaar wordt Donatus opgericht. Sinds die tijd verzekeren wij kerkgebouwen, monumenten en zorginstellingen. Zonder winstoogmerk. Met veel expertise. Voor meer informatie zie www.donatus.nl of bel 073 - 522 17 00.

Donatus